

Het romantische bewustzijn

Hoorcollege over de hedendaagse cultuurfilosofie van de romantiek

Door Maarten Doorman

nrcacademie>

Onder de naam NRC Academie organiseert de krant speciaal voor abonnees evenementen met een educatief karakter. Een uitdagende selectie cursussen, lezingen, debatten, hoorcolleges en reizen op het gebied van cultuur, maatschappij en persoonlijke ontwikkeling vindt u regelmatig in de krant en op nrclux.nl/academie.

Kijk voor het complete aanbod op nrc.nl/academie.

De hoorcolleges van NRC Academie worden geproduceerd i.s.m. Home Academy Publishers, www.home-academy.nl

Deze uitgave is tot stand gekomen i.s.m. Crea Studium Generale Universiteit van Amsterdam, www.crea.uva.nl

Opname:
Sandro Ligtenberg
(Amsterdam, februari 2010)

Stem inleiding:
F.C. van Nispen tot Sevenaer

Mastering:
Frits de Bruijn

Vormgeving:
Aad van den Berg, Bart de Jong

Productie en vermenigvuldiging:
Promese BV

ISBN 978-90-8530-059-5
NUR 77

Copyright © 2010
Maarten Doorman

Alle rechten voorbehouden. Behoudens de in of krachtens de Auteurswet van 1912 gestelde uitzonderingen, mag niets uit deze uitgave worden veeelvoudigd, uitgeleend, verhuurd, uitgezonden, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door (foto)kopieën, opnamen of enige andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Prof. dr. Maarten Doorman studeerde cum laude af op het pessimisme van Schopenhauer (1984) en was redacteur van *Hollands Maandblad* en van het filosofische tijdschrift *KRISIS*. Hij promoveerde in 1994 op *Steeds mooier. Over vooruitgang in de kunst* en publiceerde verder over Schopenhauer en Nietzsche en over beeldende kunst en literatuur. Hij werkt als filosoof aan de Universiteit van Maastricht en als bijzonder hoogleraar Journalistieke kritiek van kunst en cultuur aan de Universiteit van Amsterdam.

Doorman was van 1987 tot 2006 medewerker van *NRC Handelsblad*, schrijft sinds 2006 voor *de Volkskrant* en was van 1997 tot 2002 panellid bij *Zeeman met Boeken* (VPRO). Recente boeken zijn *Art in Progress. A Philosophical Response to the End of the Avant-Garde* (2003) en *De romantische orde* (2004) dat de grondslag vormt van deze collegereeks.

Hij was een van de aanstichters van het canondebat met zijn oratie *Kiekertak en Klotterbooke. Gedachten over de canon* (2004). De laatste jaren verschenen verder zijn essaybundel *Paralipomena* (2007) en *Denkers in de grond. Een homerun langs 40 graven* (2010).

I N H O U D S O P G A V E

CD 1

Inleiding: de romantische orde

- H1. De romantiek is in ons en om ons heen
- H2. Wat is romantiek?
De romantische orde
- H3. Komt de romantiek ooit ten einde?

CD 4

Een romantische blik op wetenschap

- H11. Einsteins genie en het licht bij Goethe
- H12. De strijd tussen romantiek en wetenschap
- H13. Een onuitroeibaar vooroordeel

Het romantische bewustzijn

Hoorcollege over de hedendaagse cultuurfilosofie van de romantiek

Door Maarten Doorman

CD 2

Mensbeeld van de romantiek: subject en authenticiteit

- H4. *Dangerous Liaisons*
- H5. Het romantische subject
- H6. De kritiek op het romantische ik
- H7. De gevangenis van het ik

CD 3

Woodstock: drugs, verbeelding en ironie

- H8. Jeugd, sex en terug naar de natuur
- H9. Spiritualiteit, drugs, muziek
- H10. Verbeelding en ironie

CD 5

Orde en chaos in de kunsten

- H14. De grenzenloze romantiek
- H15. Het romantische grensverkeer
- H16. Nieuwe regels en kritiek

CD 6

Nationalisme als romantische geest van de politiek

- H17. Fichte, Rousseau, Herder
- H18. De natie als verzinsel en kompas
- H19. Immigratie, nationalisme, romantiek
- H20. Nationalisme in het nieuwe Europa

Inleiding: de romantische orde

Hoofdstuk 1 De romantiek is in ons en om ons heen

De romantiek is een alledaagse ervaring en daarom valt dat nauwelijks op. Maar de manier waarop wij leven, waarnemen, denken, voelen en discussiëren is doortrokken van romantische clichés. Zoals we door een bos lopen, de liefde ervaren, en in talloze andere details, zijn wij nog altijd romantici. Onze ervaring is vormgegeven door romantische kunstenaars in poëzie, muziek, schilderkunst en filosofie. Juist waar wij onszelf als volkomen uniek en authentiek ervaren voldoen we het meest aan de gemeenplaatsen van de romantiek.

Hoofdstuk 2 Wat is romantiek? De romantische orde

De romantiek is op tientallen manieren gedefinieerd. Zij is veel meer dan een stijl of een kunststroming: ze is een wereldbeeld. De filosoof Isaiah Berlin noemt de romantiek met recht de grootste omwenteling in het westerse bewustzijn die ooit heeft plaatsgevonden. Binnen enkele decennia rond 1800 veranderde de toenmalige westerse wereld (Europa) voorgoed. Sindsdien leven we in de romantische orde: een manier van denken, voelen, oordelen en waarnemen die ons hele leven structureert en die bepaalt wie we zijn. Die orde is de afgelopen 200 jaar stabiel gebleven dan we denken.

Inleiding: de romantische orde

Hoofdstuk 3 Komt de romantiek ooit ten einde?

Veel kernwaarden uit ons bestaan als authenticiteit, liefde voor de natuur, waardering voor de verbeelding, scepsis jegens wetenschap en techniek, zelfontplooiing, liefde, originaliteit, belangstelling voor het verleden en hang naar nationale identiteit lijken onverwoestbaar. Ook het verzet tegen zulke waarden blijft romantisch. Door deze dialectiek valt niet aan de romantische orde te ontsnappen.

Het is mogelijk dat we nu in een overgangstijd leven en dat we eindelijk afscheid nemen van de romantiek. Maar dat kun je moeilijk vaststellen: het is immers onmogelijk de historicus te zijn van je eigen tijd.

Mensbeeld van de romantiek: subject en authenticiteit

Hoofdstuk 4 *Dangerous Liaisons*

Aan de hand van de beroemde briefroman *Les Liaisons dangereuses* (1782) van Choderlos de Laclos en de klassieke verfilming ervan door Stephen Frears wordt duidelijk wat er met de romantiek verandert in het mensbeeld. Plotseling wordt het feit dat mensen maatschappelijke rollen vervullen problematisch. Men is kennelijk niet meer zichzelf. Sinds Rousseau het onderscheid maakt tussen een echte, natuurlijke manier van leven en ons inauthentieke bestaan zijn we voorgoed van onszelf vervreemd.

Op die manier ontstaat het moderne ik, het romantische subject. In de romantische orde moeten en willen we allemaal zoveel mogelijk onszelf worden: worden wie we eigenlijk zijn. Daarmee wordt het subject gelaagd en dynamisch. Je bent pas jezelf als je wordt wie je *eigenlijk* bent.

Hoofdstuk 5 Het romantische subject

In de achttiende eeuw ontstaat een nieuwe subjectiviteit zoals die te herkennen is in vroomheid van het piëtisme en in de sentimentele briefromans van Richardson, Rousseau en in Goethes *Die Leiden des jungen Werthers*. Die subjectiviteit komt tot ontplooiing in de romantiek, en wordt zichtbaar bij de grote romantische dichters. In deze jaren ontstaat het zo invloedrijke idee van het onderbewuste. Het eigen ik is niet meer transparant en de rede is niet meer de baas in eigen huis.

Het nieuwe streven naar zelfontplooiing wordt complex. Volgens romantici kunnen we ons echter ontwikkelen in de kunst, in vriendschap en vooral: in de liefde. Vanaf de romantiek is de liefde *la grande affaire de la vie...*

Mensbeeld van de romantiek: subject en authenticiteit

Hoofdstuk 6 De kritiek op het romantische ik

Tallose hedendaagse discussies en dilemma's gaan uit van een zelfstandig authentiek individu. Maar kan dat wel bestaan? Al decennia oefenen filosofen kritiek uit op die gedachte. Is authentiek leven wel mogelijk? Worden we niet ondergedompeld in de massacultuur en raken we niet aldus vervreemd van onszelf (Horkheimer en Adorno)? Is de volkomen vrijheid van het individu niet een illusie (Sartre, Foucault)? Lost het subject door de (gen-) technologische ontwikkelingen niet op in andere vormen als de robot, het dier (Donna Haraway, Peter Sloterdijk)? Keer op keer verkondigen filosofen in meer of minder pessimistisch getoonzette analyses de dood van het subject.

Hoofdstuk 7 De gevangenis van het ik

Telkens blijken zulke filosofen echter het idee van een uniek en authentiek subject te kritiseren om het te bevrijden en weer mogelijk te maken. Hier zien we de dialectische kracht van de romantische orde. Verzet tegen het romantische is juist een poging het ik veilig te stellen. De ontmaskering van het subject dient zijn bevrijding. Het eigen unieke ik mag een spiegelpaleis lijken, het zoeken naar het authentieke zelf wordt er alleen maar heviger op.

Woodstock: drugs, verbeelding en ironie

Hoofdstuk 8 Jeugd, sex en terug naar de natuur

Parijs 1968 en Woodstock (1969) hebben een magische klank. Het revolutionaire elan doet denken aan het enthousiasme van de Franse Revolutie. Dit college richt zich niet op de politiek, maar op de culturele kant van de omwenteling in die jaren. Welke oude waarden werden verworpen en welke kwamen ervoor in de plaats? Wie het popfestival in Woodstock bestudeert, ontdekt dat de jeugd wordt geïdealiseerd, net als in de romantiek. Hetzelfde geldt voor het idee van de vrije liefde en bewondering voor de natuur. Deze nieuwe waarden worden in hun huidige vorm voor het eerst in de romantiek verwoord, en maken sindsdien deel uit van de romantische orde.

Hoofdstuk 9 Spiritualiteit, drugs, muziek

Andere nieuwe waarden – of hernieuwde idealen – waren een hang naar spiritualiteit die tegelijk een aanval op elke vorm van materialisme was, en het expliciet beleden en in praktijk gebrachte drugsgebruik. Beide gaan terug op met de romantiek beginnende verlangens naar *the other side of this life*. Naar de wereld van de droom, de roes en het onbewuste. Het belangrijkste ideaal is echter dat van de muziek. Volgens de romantici was dit de hoogste kunstvorm en ze dweepten er mee, wat interessant is gezien de grote rol van muziek nu in de jongerencultuur, op internet en bij mobiele telefonie.

Wat bij alle genoemde idealen opvalt, is dat ze eerder een heropleving van romantisch gedachtegoed zijn dan dat ze een nieuwe wereld vertegenwoordigen. Dat Woodstock en 1968 een breuk in de recente geschiedenis zouden zijn lijkt daarmee sterk overdreven.

Woodstock: drugs, verbeelding en ironie

Hoofdstuk 10 Verbeelding en ironie

De lofzang op de verbeelding en de opkomst van de jeugdcultuur met de generatie van '68 heeft ook schaduwkanten die we herkennen in de banalisering van de cultuur, in massa-toerisme, hedonisme en consumentisme. De trivialisering van de verbeelding kan worden geweten aan het verlies aan romantische ironie. Die ironie was het bewustzijn, naar het absolute te streven in het besef dat dit nooit realiseerbaar is. De romantiek begreep de keerzijde van haar verafgoding van de verbeelding en dat begrip lijkt in onze tijd te ontbreken.

Een romantische blik op wetenschap

Hoofdstuk 11 Einsteins genie en het licht bij Goethe

De beeldvorming van Einstein is geënt op die van het romantische genie. Dat is in zoverre vreemd, dat nogal wat romantici kritisch stonden tegenover de natuurwetenschappen. Volgens Keats had Newtons kleurentheorie de schoonheid van de regenboog ontluisterd. De romantische wetenschap van Goethe probeerde hier een kleurenleer tegenover te stellen die plaats inruimt voor subjectieve waarneming, zonder reductie van de esthetische ervaring tot mathematische wetmatigheden.

Hoofdstuk 12 De strijd tussen romantiek en wetenschap

De tegenstelling tussen romantiek en wetenschap is niet zo simpel als men denkt. Veel romantici bewonderden de wetenschap en vonden die niet in strijd met de kunst. Tegelijk waren wetenschappers minder rationeel dan de geschiedenis later beweerde. Newton deed aan astrologie en alchemie en was een gelovig mens. De tegenstelling tussen wetenschap en kunst is een romantische uitvinding die door bewonderaars van wetenschap werd overgenomen.

Hier hebben de fascinerende paradox, dat hoe meer het *zelfbeeld* van de wetenschap zich tegen de romantiek keert, hoe *romantischer* ze uiteindelijk is. Op die manier is het positivistische wetenschapsbeeld, dat altijd als een resultaat van die achttiende-eeuwse Verlichting wordt gezien, juist deel van de romantische orde. Onze rationele, materialistische Verlichtings-wetenschap, onze *hard science*, is met andere woorden: romantisch.

Hoofdstuk 13 Een onuitroeibaar vooroordeel

Het negatieve beeld van wetenschap en techniek is aan de romantiek te danken. Veel filosofische kritiek op de techniek, van de Frankfurter Schule tot aan Heidegger, gaat terug op romantische intuïties die reeds door dichters als Shelley en Keats werden verwoord en die ook zijn aan te treffen in de eerste *gothic novel*, Mary Shelley's *Frankenstein* (1818). Wetenschapsfilosofen als Thomas Kuhn, Paul Feyerabend en Richard Rorty rekenden af met de naïeve opvatting van natuurwetenschappen die een objectief beeld van de werkelijkheid zouden geven. Het verst daarin gaat de filosoof Bruno Latour, en het is de vraag of hij nu juist een romanticus is of buiten de romantische orde valt.

Orde en chaos in de kunsten

Hoofdstuk 14 De grenzenloze romantiek

Vanaf de romantiek vinden in de kunsten allerlei vormen van grenserving en *cross-over* plaats. Tot en met de achttiende eeuw was wat er in de kunsten gemaakt werd gebonden aan min of meer onveranderlijke regels. Ook de verschillende kunstvormen onderling waren helder gescheiden. De grensoverschrijdingen die met de romantiek beginnen zien we in de hedendaagse kunsten volop terug, met name in de beeldende kunst. Een goed voorbeeld is de glijdende schaal tussen vormgeving en autonoom kunstwerk.

Hoofdstuk 15 Het romantische grensverkeer

Andere voorbeelden van hedendaagse grensoverschrijding zijn die tussen kunst en leven (of de maatschappij); tussen reclame en kunst, mode en kunst en kunst en omgeving. Kunst is conceptueel geworden en gaat daarmee over in denken of zelfs filosofie terwijl ook de digitalisering de grenzen van de kunsten oprekt of oplost. Andere verdwijnende onderscheiden zijn die tussen kunst uit heden en verleden en hoge kunst en lage of zgn. populaire cultuur. Daar komen dan ook nog eens allerlei genrevermengingen bij. Deze schijnbare chaos, die met de avant-garde soms leek te verdwijnen, zien we ontstaan bij de romantici. Vanaf de romantiek is de kunst experimenteel.

Hoofdstuk 16 Nieuwe regels en kritiek

Je kunt regels niet eindeloos overschrijden want dan bestaan ze al snel niet meer en zonder regels is kunst te produceren noch te begrijpen. De reden dat de kunsten vanaf de romantiek tot zo'n grote bloei konden komen ligt echter in hun oplossing voor dit probleem. Romantici overtraden regels en schiepen vervolgens hun eigen regels. Deze dynamiek van scheppen en vernietigen bleek buitengewoon vruchtbaar. De in het vorige hoofdstuk genoemde grensoverschrijdingen en *cross overs* zijn bijna allemaal in de romantiek terug te vinden en hebben de ontwikkeling van de kunsten sterk gestimuleerd. Sinds de romantiek is de articulatie van nieuwe regels van belang. De discussie over regels kan plaatsvinden in het kunstwerk zelf (zoals bij Marcel Duchamp) of in de kritiek, die sindsdien voor de kunsten onmisbaar is.

Nationalisme als romantische geest van de politiek

Hoofdstuk 17 Fichte, Rousseau, Herder

Bij de bezetting van Duitsland door Napoleon ontstaat een nieuw soort, romantisch nationalisme. Daaraan vooraf gingen twee manieren van denken. Ten eerste die van Rousseau's Sociaal Contract. Hier maken alle burgers deel uit van de natie. Zij zijn gelijk en wat ze willen is per definitie hetzelfde als de *algemene wil*, die uitloopt op de idealen van de Franse Revolutie: vrijheid, gelijkheid en broderschap. Daarnaast is het denken van Herder belangrijk. Herder beklemtoont de verschillen tussen naties en pleit voor de ontwikkeling van een eigen taal, cultuur en gemeenschappelijke traditie.

Hoofdstuk 18 De natie als verzinsel en kompas

In het verlengde van Herders ideeën scheppen de romantici een eigen nationale identiteit met behulp van literatuur, geschiedenis, kunst, etc. Vooral in de negentiende eeuw leggen die met behulp van de verbeelding vast wat een volk en wat een natie is. Naties zijn zo gezien *Imagined Communities* (Benedict Anderson). Wanneer staat en natie samen vallen blijkt dit een succes, zoals uit de opkomst van de natiestaten in de negentiende eeuw blijkt. Dat succes leidt echter ook tot veel problemen, tot en met twee wereldoorlogen in de twintigste eeuw. Je kunt die problemen verdelen in *problemen van het huis* (binnen de eigen natie t.a.v. de eigen identiteit) en *problemen van de weg* (onzekerheid over de identiteit t.o.v. andere natiestaten).

Hoofdstuk 19 Immigratie, nationalisme, romantiek

De problemen van het huis zijn actueel geworden door grootscheepse immigratie van mensen met een andere cultuur. Wanneer de burger niet wordt beschouwd als onderworpen aan het Sociaal Contract van Rousseau en eerder wordt beoordeeld op de participatie van een eigen cultuur, ontstaan problemen die uitlopen op xenofobie en discriminatie. Die kunnen worden herleid tot de romantiek. Maar ook het ideaal van de multiculturele samenleving, die immers elke cultuur het eigene wil laten behouden, is daartoe te herleiden.

Nationalisme als romantische geest van de politiek

Hoofdstuk 20 Nationalisme in het nieuwe Europa

De problemen van de weg (de natie tussen andere naties) zijn actueel door de globalisering en de Europese integratie. Uitgaande van de gedachte dat de Europese democratieën alle gestalte kregen in de vorm van een sterke natiestaat, kan de vraag worden gesteld of Europa niet, wil het een politiek succes worden, ook zo'n 'nationale' Europese identiteit zou moeten nastreven. Daarin zou cultuur een grote rol moeten spelen. Probleem is wel dat de gedachte aan zo'n Europa besmet is door het toenmalige succes van het nationaal-socialisme dat zo'n Europa probeerde te scheppen onder Duitse hegemonie. Misschien ligt het succes eerder in het loslaten van de romantische orde en van het idee daarin dat politiek op culturele identiteiten berust. Maar in deze colleges is telkens gebleken hoezeer we nog in de romantische orde zijn verstrikt.

Literatuuropgave

Deze colleges zijn gebaseerd op Maarten Doorman's *De romantische orde*. De verschillende colleges corresponderen met de genoemde hoofdstukken uit dit boek. Daarin staan ook veel gedetailleerde literatuurverwijzingen.

CD 1

Maarten Doorman, *De romantische orde*, Bert Bakker, 2e druk 2008, Amsterdam, Inleiding en Hoofdstuk 8
Isaiah Berlin, *The Roots of Romanticism* (ed. Henry Hardy), Chatto & Windus, Londen 1999
Maurice Cranston, *The Romantic Movement*, Blackwell, Oxford / Cambridge (Mass.) 1995

Hugh Honour, *Romanticism*, Penguin Books, Harmondsworth 1991

CD 2

Maarten Doorman, *De romantische orde*, Bert Bakker, Amsterdam 2008, Hoofdstuk 1
Choderlos de Laclos, *Les Liaisons dangereuses*, Gallimard, Parijs 1972 (1782), in verschillende vertalingen verkrijgbaar
Max Horkheimer en Theodor W. Adorno, *Dialectiek van de verlichting*, Boom, Amsterdam 2007 (1947)

Paul Kluckhohn, *Das Ideengut der deutschen Romantik*, Max Niemeyer Verlag, Tübingen 1966

CD 3

Maarten Doorman, *De romantische orde*, Bert Bakker, Amsterdam 2008, Hoofdstuk 2
Michael Wadleigh, *Woodstock. Three Days of Peace and Music*, Warner Home Video 1970 (DVD)

Literatuuropgave

CD 4

Maarten Doorman, *De romantische orde*, Bert Bakker, Amsterdam 2008, Hoofdstuk 4
M.H. Abrams, *The Mirror and the Lamp. Romantic Theory and the Critical Tradition*, Oxford University Press, Londen / Oxford New York 1971
Frederick Burwick, *The Damnation of Newton. Goethe's Color Theory and Romantic Perception*, De Gruyter, New York / Berlijn 1986
Robert J. Richards, *The Romantic Conception of Life. Science and Philosophy in the Age of Goethe*, University of Chicago Press, Chicago / Londen 2002
H.A.M. Snelders, *Wetenschap en Intuïtie. Het Duitse romantisch-speculatief natuuronderzoek rond 1800*, Ambo, Baarn 1994

CD 5

Maarten Doorman, *De romantische orde*, Bert Bakker, Amsterdam 2008, Hoofdstuk 5 en 6
M.H. Abrams, *The Mirror and the Lamp. Romantic Theory and the Critical Tradition*, Oxford University Press, Londen / Oxford New York 1971
Lilian R. Furst, *Romanticism. The Critical Idiom*, Methuen & Co, Londen 1971
Hugh Honour, *Romanticism*, Penguin Books, Harmondsworth 1991

CD 6

Maarten Doorman, *De romantische orde*, Bert Bakker, Amsterdam 2008, Hoofdstuk 7
Benedict Anderson, *Imagined Communities*, Verso, Londen / New York 1998
Ernest Gellner, *Nationalism*, Weidenfeld & Nicolson, Londen 1997
Joep Leerssen, *Nationaal denken in Europa. Een cultuurhistorische schets*, Amsterdam University Press 1999
J.L. Talmon, *Romanticism and Revolt. Europe 1815-1848*, Harcourt, Brace & World, z.p. 1968

Van Babylon tot New York

Hoorcollege over 5000 jaar stadsgeschiedenis

Auteur: F. Meijer

Klinkende geschiedenis

Hoorcollege over de westerse muziekgeschiedenis

Auteur: L. Samama

Overspelige vrouwen

Hoorcollege over desperate housewives in de wereldliteratuur

Auteur:

M. van Buuren

De menselijke toon

Hoorcollege over de filosofie van de moderne mens

Auteur: G. Groot

Vaderlandsliefde

Hoorcollege over nationaal gevoel en nationalisme in Europa

Auteur: J. Leerssen

Christiaan Huygens

Hoorcollege over de echte natuurwetenschap

Auteur: V. Icke

Tweede Wereldoorlog

Hoorcollege over 's werelds grootste gewapende conflict

Auteur:

M. van Rossem

Aarde en klimaat

Hoorcollege over de geologische geschiedenis en toekomst van onze planeet

Auteur:

S. Kroonenberg

Godsgeloof of atheïsme?

Hoorcollege over de filosofische strijd der wereldbeschouwingen

Auteur: H. Philipse

De waarde van het woord

Hoorcollege over de Nederlandse literatuur en cultuur in de 19e eeuw

Auteur:

M. Mathijssen

Het Sovjetexperiment

Hoorcollege over de moderne geschiedenis van Rusland

Auteur: H. Kern

Cultuurgeschiedenis van Nederland

Hoorcollege over de historische ontwikkeling van de Nederlandse identiteiten

Auteur: H. Pleij

